

İlahiyatçıların Din Söylemi

ALİ BARDAKOĞLU
PROF.DR., MARMARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
abardak@hotmail.com

Giriş

Din söylemini, din adına konuşmak, din üzerine konuşmak ve bir şeyi dinle ilişkilendirmek şeklinde üç gruba ayırmak mümkün ise de, İslam dini açısından birinci ihtimal varid değildir. Zira dinin vaz'ı Allah'a, onun tebliğ ve açıklaması Resulü'ne aittir; Tanrı adına açıklamada bulunabilen bir din adamları sınıfı baştan reddedilmiştir. Böyle olunca, din söylemini, din üzerine konuşmak ve hâdiseleri dinle ilişkilendirmek şeklinde iki şıkka indirmek gerekir. Birincisi, dinin ana öğretisinin tanıtımı, ikincisi ise dinin dolaylı ilgi alanlarının tespiti ya da üretilmesi anlamına gelir.

Din,ecessüs ve tefekkürü sınırsız, fakat hayatı, bilgilenme ve erişme imkanları sınırlı insana fizik âlemin ötesini, reel ve rasyonel olanın bir başka yüzünü tanıttığı için, öteden beri her insanı farklı şekillerde de olsa yakından ilgilendirmiş, sadece dindarların, din adamlarının ve din bilimiyle uğraşanların değil, hemen herkesin düşünce ve söyleminin ana konularından birini teşkil etmiştir. Bunun için de, dini anlamak kadar, değişik kesimlerin din söylemlerini sınırlı birkaç tespitle tanıtmak da belli zorluklar taşır. Özellikle dinî ilimlerin kendine özgü geleneğinden kopup, inkıtarlar sonrasında beslenme kaynağı ve yöntem sorunlarıyla karşılaşan; ayrıca, modern bilimlerin ortasında kendisine yol açmaya ve yer edinmeye çalışan ülkemiz ilahiyatçılarının¹ din söylemleri üzerine söz söylemek daha zordur. Bunun bir sebebi, bu alanda özeleştirici ve iç denetim gele-

¹ Burada 'ilahiyatçı' tabiriyle, formel bir ölçüt olarak İlahiyat fakültelerinin akademik kadrosunda görev yapanlar kastedilmektedir.

neğinin henüz tam yerleşmemiş, hatta kendine özgü şartları bulunan otorite oluşumunun bunu neredeyse gereksiz kılmış olmasıdır.² Zorluğun bir sebebi de, dinle ilgili tarihsel ve kişisel tecrübeden, içinde bulunulan mahalli ögelere ve dış beklentilere kadar birçok unsuru bilim ortamına taşımaya çalıştığı için, bu alandaki söylemin geniş bir yelpazeye sahip olması ve kuşatıcı tespitte bulunmayı âdeta intkañsız kılmasıdır. Bununla birlikte, bu alanda mevcutlar üzerinde gözlemlerde bulunmak ve bunlardan hareketle deneme türünde de olsa, bazı sonuçlara varmak, bir çözüm önerisi iddiası taşımaksızın, en azından problemleri görmek ve muhtemel gelişmeleri kestirmek açısından yararlı olacaktır.

Burada öncelikli olarak, bir dini doğru tanınmanın, dinî hayata ilişkin gelişmeleri yakından ve doğru izleyebilmenin yolunun yüksek din eğitim ve öğretiminden geçtiğini, fert ve toplum olarak İslam ülkelerinin buna daha acil ihtiyacının bulunduğunu, bu olmadığında dinî yönelişlerin ve değerlerin her fırsatta yanlış amaçlara alet edilebileceğini ve dinin barış yerine kavga ve kargaşa nedeni kılınabileceğini belirtmek gerekir. Gerçekten de dinî yöneliş ve din etrafındaki oluşumlar reel bir durum olup; doğru olan, bu olguyu yok saymak değil, dinin insan unsurunun inşâsındaki vazgeçilmez önemini farkına varıp onu toplumsal gelişmenin dinamiklerinden biri yapabilmektir. Bunun yolu elbetteki din olgusunu bilimsel yöntemle ele alıp üzerinde fikir üretmekten, geniş bir özgürlük içinde konuları tartışıp bilim süzgecinin tabii süreç içinde ayıklama yapmasına fırsat vermekten geçer. Bu durum ülkemiz için daha öncelikli bir konudur. Sevinerek ifade etmek gerekirse, ülkemizde dinî söylemin ilahiyat fakültelerinin akademik gelişmelerini tamamlamasına paralel olarak bilimsel bir seviye kazanmaya başladığı, dinin bireysel ve toplumsal huzura katkı sağlayıcı yönünün daha ön plana çıktığı ve her geçen gün yeni yeni olumlu adımların atıldığı, hatta bu yönüyle diğer İslam ülkelerine öncülük edebilecek bir seviyenin yakalandığı görülmektedir. Ancak, konunun bu yönünü ayrı bir çalışmaya bırakıp, bu yazıda ilahiyatçıların din söyleminin günümüzdeki bazı sorunlarına değinmeyi, böylece özeleştiriyi yapmanın sayısız faydalarından

² Bu makale başlangıçta dipnotlu olarak yazılmış, yapılan tespit ve eleştirilerin ilahiyatçıların eserlerinden ayrı ayrı örneklendirmesinin yapıp her bir isnadın kaynağı gösterilmişti. Ancak, verilecek her bir örnek ve dipnotun lüzumsuz polemiklere ve kırgınlıklara yol açacağını ve ortaya çıkaracağı huzursuzluğun yazının asıl maksadını gölgeleyeceğini düşündüğümden, yazıyı dipnotlarını çıkararak yayımlamayı daha uygun buldum. Çünkü böyle bir yazıyı kaleme almaktan asıl maksadım, eleştiride bulunmanın avantajını kullanarak insanları teşhir ve rencide etmek değil, ilahiyatçıların din söylemine ilişkin bir durum tespiti yaparak ve özeleştiriye bulunarak daha sağlıklı bir söylemin yerleşmesine katkı sağlamaktır. Sorunların örneklendirmeler yapılarak ayrıntılı şekilde tartışılmasını ise, dini anlama ve anlatım yöntemi konusunda telifini düşündüğüm daha geniş bir çalışmaya bırakmak istedim. Kaldı ki, bu yazıda değinilen hususlar, yapılan isnat ve tespitler ve turnak içinde alıntı olarak verilen ifadeler, ilk planda kamuoyunun yakından tanıdığı belli bir grup popüler ilahiyatçıya ait gibi durmakta ise de, esasen daha geniş bir tabana sahiptir. Bu nedenle, eleştirilerin belli şahıslar üzerinde yoğunlaştırılması ve belli isimlerin ön plana çıkarılması haksızlık olacaktı. Ayrıca, ilahiyatçıların söylemine âşına olan kimselerin burada aktarılan gözlemlerin doğruluk derecesini ölçmekte ve isimlendirmesini yapmakta çok zorlanmayacak olması da, yazıyı dipnotsuz yayımlama yönündeki tercihimin kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur.

bir kısmını olsun elde etmeyi ve konuyu özellikle bu alanın genç araştırmacılarının dikkatine sunmayı amaçlamış bulunuyoruz.

Tespitler ve Sorunlar

İlahiyatçıların din söylemindeki problemleri –daha tali derecede gördüklerimiz hariç tutulursa– tarihsel tecrübenin tanıtım yöntemi, gerçek ve tek bir İslam tasavvuru, Kur'an'a yüklenen İslam, totaliter üslûp ve kuşatıcı din anlayışı şeklinde beş noktada toplamak mümkündür.

Tarihsel Tecrübenin Tanıtım Sorunu

Bir gözlem olarak, ilahiyatçı bilim adamlarının söylemlerinin, çoğunlukla, tarihsel tecrübenin bir kesitini din olarak gösterme ile günümüzde insanlığın sahip olduğu bilgi ve değerlerden örülü bir din tasavvuru oluşturup, onu da gerçek din olarak tanıtma arasında med-cezir hâli yaşadığı söylenebilir. Buna biraz da birinci yaklaşımın ortaya çıkardığı zaafı ikinciyle telafi etme düşüncesi yol açmaktadır.

İslam'ı, Hz. Âdem'le başlayan tevhid dininin genel adı olarak değil de, bunun son halkasının özel adı olarak aldığımızda, İslam'ın geniş bir coğrafyada on dört yüzyıldan beri birçok farklılıkları da içinde barındırarak yaşanmakta olduğu ve bu tecrübenin belli bir ana çizgisinin de bulunduğu doğrudur. Bu ana çizgi, yaşanmakta olan dine yön verdiği gibi, gelecekte yaşanacak olan hakkında da belli bir fikir verir. Ancak, din; birey ve toplum açısından canlı bir olguyu ve süregelen hayatın ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğinden, onu tarihten alınan bir kesitle tanıtmak yeterli değildir. Hâlihazırda yaşanmakta olan dini ve din etrafında oluşan çeşitli fikrî ve amelî eğilimleri de eşit derecede göz önüne almak gerekir. Hele hukuk, iktisat, siyaset, toplumsal yapı ve kurumlar gibi dinin alt ve dolaylı ilgi alanlarına inildiğinde, tarihsel tecrübenin temsil gücü daha da zayıflar. Sözgelimi, fikhin klasik oluşumunun ana hatlarıyla Bağdat Abbasi hilafeti döneminde tamamlandığı, klasik doktrinin de o döneme kadar oluşan amelî ve fikrî birikim üzerine kurulduğu göz önüne alınırsa, tarihî tecrübeden alınacak belli bir kesitin, yaşanan İslam'ı ancak sınırlı ölçekte tanıtabileceği, kolayca anlaşılır.

Oysa bu alanda ilahiyatçıların, mesela devletin unsurları, devlet başkanının görev ve yetkileri, anayasal prensipler, vergilendirme, yargılama hukuku, akit nazariyesi, icra ve iflas hukuku, vatandaşlık esasları ve statüleri gibi konulardaki söylemleri, olduğu dönemin şartları içinde mümkün olan en iyiyi arayan ve hukuki ilişkilere ahlaki vasıf kazandırmayı da amaçlayan klasik öğretiyi yorumlamaksızın veya İslam hukuku olarak günümüze aktardığı için, modern hukuk düşüncesi açısından fazla anlamlı durmamaktadır. Bu aktarım, tarihsel birikimi bütün yönleriyle tanıtmak yerine, bu zengin miras içinden günümüze daha uygun düşeceği varsayılanların seçimiyle sevimli bir koleksiyon oluşturulması şeklinde yapıldığında, güven verici olmaktan da çıkmaktadır.

Bu yöntemin tercih edilmesinde, dini, tarihsel tecrübeye akseden bütün yan ve alt kurumlarıyla savunma ve ondan günümüze alternatif modeller üretme çabasının da önemli payı vardır. Hatta böyle bir amaç taşımaksızın yapılan tanıtım-

ların da problemsiz olduğu söylenemez. İslam hukukunu Müslümanların geniş bir coğrafyada asırlarca süregelen ve ileriye doğru da devam edecek olan hukuki birikim ve tecrübesi olarak gördüğümüzde, mesala Hanefi fikhının bile çeşitli bölge ve dönemlere göre şekillenmiş bulunan farklı renklerinden bir kesiti İslam hukuku olarak, hatta o mezhebin fikhi olarak tanıtmak yetersiz kalmaktadır.

Bir ayetin tefsiri veya bir hadisin şerhi olarak yazılanlar, kelimeler ve İslam düşünce sisteminin takdim şekli açısından da durumun farklı olduğu söylenemez.

Böyle olunca, dinin fikrî ve amelî geleneğinin aktarılmasında tarih bilincinin göz ardı edilmesi, sonuçta dinin tanıtımını da yanlış bir mecraya sürüklemiş olmaktadır. Bu da, İslam'ın tarihsel tecrübeyi aksettiren kısmının günümüz ilim havzasına taşınmasında üslûp ve yöntem sorunu bulunduğu ve konunun daha elverişli bir zeminde ayrıntıyla tartışılmasının gerektiği anlamına gelmektedir.

'Gerçek İslam' Tasavvuru

Topluca değerlendirmesi, aksine bir sonuca götürse de; tek tek alındığında, ilahiyatçıların din söylemlerinde 'gerçek din' tasavvuruna dayalı beyanların ve bu çizgideki tanımların ağırlıkta olduğu görülür. Bunun belki de en başta gelen sebebi, ilahiyat alanını konu edinen bilim adamlığı kimliğiyle, bireysel dindarlığın ve bu çerçevede kalan tercihlerin iç içe geçmiş bulunması; bir alanda mesafe alınırken diğerine sıkça geçişlerin yapılmakta olmasıdır. Bu safhadan sonra dindar birey, din hizmeti ifa eden görevli ve din bilimiyle uğraşan ilahiyatçı arasında ayırım yapmak da âdeta imkansız hâle gelmektedir.

Hâlbuki müntesip birey açısından din, dinin bildirdiğini kabullenmeyi ve ona uygun yaşam tarzını ifade eder. Din hizmetlerini ifa edenler de, halkı din hakkında bilgilendirirken istikrarlı bir ilmihâl ve fetva usûlü izleyerek, belli bir tercihi pratik çözüm olarak önerir. Buna ihtiyaç da vardır. İlahiyat bilimi açısından ise din, ilahi tebliğin ana temasının ve temel öğretilerinin birey ve toplum hayatına yansıyan bütün tezahürleri ve bu alanda oluşan fikrî meseleler demektir. İlahiyatçı, bilim adamı kimliğiyle, bunları inceleyerek bir sonuca vardığında, bu, kendisi açısından bir dindarlık tarzı tercihi anlamını taşısa da, söylem itibarıyla bütünden yalnız bir parçayı oluşturur. İlahiyatçı, mesleki bilgi birikiminin gereği olarak, zaten bunun farkında olmak zorundadır. Dinî literatürde kıyas ve icthadın zanni bilgi kaynağı olarak görülmesi ve her müctehidin isabet ettiği fikrinin belli bir ağırlık taşıması, din bilginlerinin faaliyetinin mahiyeti hakkında önemli bir ipucu teşkil eder. Bunun için de ilahiyatçı açısından gerçek ve tek bir İslam değil, "tarihsel süreçte ve hâlihazırda fikrî ve amelî bir vakıa olarak İslam" söz konusudur. Bu da dönemsel ve bölgesel farklılıkları içinde barındıran geniş bir dinî anlayış ve yaşantı yelpazesi demektir.

"Gerçek ve tek bir din" tasavvuru, günümüzdeki dinî söylemin önemli bir aşamasıdır. Böyle bir tasavvur, dindar birey açısından söz konusu olabilir ve bu, özellikle inanç esasları ve ibadet hayatı açısından müntesibi bulunduğu dinin tarihsel tecrübeden akıp gelen ve kendince içselleştirilen bir tarzı demektir. Bu benimseme genelde iradi ve bilinçli bir tercihten ziyade, bireyin kendini içinde bul-

duğu şartlarının ürünüdür. Bireyin bilinci ve kişisel yetkinliği, dindarlık ahlakında daha ön plandadır. İlahiyat bilimi açısından ise, tek ve gerçek bir dinden söz etmek yerine, belli bir dönem ve muhitte dinin nasıl algılandığını, dinin doğrudan ve dolaylı alanlarında ne tür eğilim ve düşüncelerin bulunduğunu araştırmak; daha doğrusu, dini, yaşanmış ve yaşanmakta olan bir olgu olarak ele almak önemlidir.

Oysa ilahiyatçıların din söyleminde, gerçek ve tek bir İslam tasavvurundan kaynaklanın ve onu da kendi kişisel tercihinine kilitleyen, bunu vurgulamak için de "İslam'a göre", "İslam'da", "Kur'an'a göre" diye başlayan kategorik ve normatif içeriklerle yüklü cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Yazılan kitapların adı da çoğu zaman, bu ifade kalıplarıyla başlar. İslam'ın tarihsel tecrübesine dini temsil görevi yüklemeyenler, öte yandan dini tanıtarken çağlarındaki uygulamayı ve bilgi birikimini esas alıp kişisel beklentilerinden örülü bir idealizme kaçabilmekte ve çağdan aldıkları bütün iyi ve güzeli, bu tasavvurun içine özenle yerleştirebilmektedirler. İslam anayasası adıyla neşredilen eserlerin ya da İslam'da insan hakları, kadın hakları gibi başlıklar altında yazılanların büyük çoğunluğu, ikinci türün açık örnekleri niteliğindedir. "İslam'da saltanat yoktur, cumhuriyet sistemi İslam'ın yüce prensiplerinden doğmuştur, İslama göre İngiltere'de varsayılan demokrasi eksik, Rusya'da ise var kabul edilen cumhuriyet noksandır." tarzındaki genellemeler de böyle bir yaklaşımın ürünüdür.

İslam iktisadı adına yazılanlar ve çizilen tablo da, ana hatlarıyla böyle bir idealizmin veya ilgili bilim dalı uzmanlarınca amatör görülebilecek kişisel beklentilerin ürünüdür. "Kur'an'a dayalı İslam ekonomisinin henüz bütün boyutlarıyla ortaya konmadığı" şikayetinin dile getirilip, "Kur'an, ekonominin start çizgisinde ihtiyaç motifini görmektedir", "Kur'an'ın ekonomik anlayışı ile Batı'nın ekonomi anlayışlarının temel farklarından birisi...", "Kur'an ekonomisi bir denge ekonomisidir", "Kur'an ekonomisinin temel prensiplerinden biri de emeğin imtiyazıdır." tarzındaki yargılar, bu tür örneklerdir. Maddi kalkınma ile din arasında daha yumuşak ve dengeli bir ilişki kurmak varken, arada birebir denklem kurulur ve "gerçek İslam yaşandığında dünyanın en ileri, en kalkınmış ülkelerinin Müslüman ulusların ülkesinin olacağı" tezi sıkça dile getirilir. Şüphesiz bu tür söylemlerin bir sebebi, içinde bulunulan buhranlı durum ve onun sarstığı hâlet-i ruhiye ise, bir diğer sebebi de, İslam düşmanlarına karşı İslam'ı savunma, hatta mümkünse onları ikna etme düşüncesidir.

Bu bağlamda, İslam'ın ideali temsil etmesine itiraz edilemezse de, söylem her zaman bu ölçüde kalmaz; giderek subjektif idealler, sempati ve kaygılar da aynı içerikte yer almaya başlar. Bu süreçte akademik unvan ve popülerite, hem yazarın üslûbunu, hem de muhatabın kabullenişini doğrudan etkilediğinden, olumsuzluğu artırıcı bir rol oynamaktadır. Artık bu noktanın bir sonrası "İslam'ı doğru anlama, iyi anlama iddiası", bir ilerisi de 'gerçek İslam' söylemidir. Bu safhaya gelindiğinde, muhtemel seçenekler arasında beğenilmeyen bir şey görüldü mü, ona "İslam müsaade etmez", "Kur'an yol vermez"; çeşitli beslenme kaynaklarına sahip beklenti ve tercihleri de, "İslam emreder" olmaktadır. Çünkü, artık söylem sahibine göre, gerçek din veya Kur'an'ı doğru anla-

mak böyle düşünmeyi gerektirmektedir. Hatta o, Kur'an adına uyarmakta ve konuşmaktadır. Sonuçta günümüz insanının gerek cami vaazları ve tarikat öğretisi, gerekse yazılı ve görüntülü medyadaki popüler din söylemi sayesinde yakından tanıdığı ve giderek kanıksayıp alıştığı, bunun için de doğru veya yanlışlığını düşünmeye bile vakit bulamadığı bir din anlatım üslûbu ortaya çıkar.

Hâlbuki 'gerçek İslam'cı bir söylemin muhataba dini anlama çabasında fazla bir seçim hakkı tanımadığı, dini önemseyen, dine uygun inanmak ve yaşamak isteyen geniş halk kesimini yanılttığı ortadadır. Üstelik böyle bir üslûp Ehl-i Kitab'ın cennete girip giremeyeceği konusunda ilahiyatçılar arasında yaşanan son sözü söyleme yarışında olduğu gibi, 'karşı gerçek'çi görüş ve yayınlara yol açtığından, kendi dindarlığını inşâ etmek ve anlamlı kılmak isteyen ferde hiçbir hareket alanı bırakmamakta, birey 'gerçek İslam'lar arasında savrulup durmaktadır.

Günümüzde ilahiyatçılar tarafından "İslam Gerçeği", "Gerçek İslam", "Gerçek Din", "Vahiy Gerçeği" tabirleriyle ya da bu çağrışımı yapan adlarla yayımlanan eserlerin sayısındaki artış, bu anlayışın yaygınlaşmasının sonucudur. Ancak, 'gerçek İslam'cı düşünce biçimi, günümüze ve ülkemize mahsus bir durum değil, İslam dünyasının özellikle son yüzyıllardaki hırpalanmışlığının umumi vicdanda yol açtığı burukluğun veya hesaplaşma arzusunun ulemayı ve yazarları sevk ettiği neredeyse ortak bir söylem tarzıdır. İzmirli İsmail Hakkı'nın, *Hakikât-ı İslâm* (İstanbul 1341-1343), Mısır Müftüsü Muhammed Behiy'tin, *Hakikâtu'l-İslâm* (Kahire 1344), Ömer Rıza Doğrul'un, *İslam'ın, Özü ve Kur'an'ın Ruhü* (İstanbul 1946), M. Şemseddin Günaltay'ın, *Hurafeler ve İslam Gerçeği* (İstanbul 1961, 1997) isimli eserleri, Hayreddin Karaman'ın Cemaleddin el-Afgânî, Muhammed Abduh ve Resid Rıza'yı tanıtmadan hareketle ictihad ve İslam birliği çağrısı amaçlı tercüme ve telif eserine, *Gerçek İslam'da Birlik* adını vermesi (İstanbul t.y., Nesil Yayınları) bu söylem tarzının yeni olmadığını göstermektedir. Bugünlere gelindiğinde, Süleyman Ateş'in, *Gerçek Din Bu I-II* (İstanbul t.y., Yeni Ufuklar Neşriyat), Hüseyin Atay başta olmak üzere altı ilahiyatçının birlikte kaleme aldıkları, *İslam Gerçeği* (Ankara 1995) adlı kitap, Yaşar Nuri Öztürk'ün hemen bütün eserlerindeki ana vurgu, Zekerriyya Beyaz'ın "Gerçek İslam" serisinin birinci kitabı olan, *Güleryüzlü İslam*, ayrıca ilahiyatçı olmayanların buna denk isimlerle yaptığı neşriyat, her bir eğilimin bu söylem tarzına sıkça başvurmakta olduğunun ve olacağının açık örnekleridir. Bununla birlikte, adlandırma müşterekliği bulunsa da, son dönemde kaleme alınan 'gerçek İslam'cı eserlerdeki subjektivitenin öncekilerdekine nispetle hayli yüksek olduğunu da bu arada belirtmek gerekir.

Günümüzde, aradaki insan ve yorum unsurunu kaldırıp, muhatabı, çerçeveli bir anlayış kalıbıyla karşı karşıya bıraktığı için, yoğun bir subjektivite taşıyan 'gerçek İslam'cı söylemin ilk bakışta beğenilen ve arzu edilen ürünler vermesi aldatıcı bir durumdur. Zira aynı yaklaşım tarzının zıt fikirlerin sunulmasında da rahatlıkla kullanılabilirdi. Söylemin cazibesine kendini kaptırmayan soğukkanlı bir gözlemci, sonuçta, söylenenlerin hiç de öyle gerçek ve alternatifsiz tespitler olmadığını kolayca kavrayabilir. Bu aşama, esasen yaşattığı hayal kırıklığına rağmen, olumlu bir durum olup, asıl kötü olan, bunun farkına varılmamasıdır.

Çağımızda devletin din konusunda resmî bir tercihinin bulunmasının laiklik ilkesine aykırı görülmesi ve Diyanet'in resmî din görüşü üreten değil, din hizmetlerini koordine eden ve din hizmetlerinin istikrarlı ifası için gerekli pratik tercihlerle yetinen bir kurum olarak kamu kurumları arasında yerini alması da, esasen, 'gerçek İslam' söylemiyle ilgili olarak dile getirilen kaygıların yol açtığı bir tedbir niteliğindedir.

Kur'an İslamı Anlayışı

Dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet metinlerinin kullanımı da ilahiyatçıların söyleminde 'gerçek İslam' tasavvurunun yol açtıklarına denk bazı problemler taşır. Kur'an, Allah kelamının muhataba indirgenmiş (dinî literatürde buna *inzal* denilir) şekli olduğundan, insan ve dünya gerçeğinden bağımsız bir metin değildir. Aslında dini, iki safhada tamamlanmış bir ilahi inayet olarak görmek mümkündür. Birinci safha, Allah'ın, insana akl-ı selim ve fitrat vermesi, insanları kıyamete kadar hata üzerinde birleştirmeyecek ortak bir sağduyuya sahip kılması; ikincisi ise, peygamberleri aracılığıyla vahyini göndererek birinciyi tekit ve fizik dünyaya bulaşmaktan kaynaklanan yanlışları tashih etmesidir. İlahi hitapta insanın özünde taşıdığı bu varoluşsal eğilime sıkça atıfta bulunulur; insanın kendine ve kainata ilişkin temel sorularına cevap verildiği gibi, bunun bir hatırlatma olduğu da söylenir. Zaten peygamberlerin tebliğinin tutunabilmesi için birinci aşamanın ürünü sağlam bir zemine ihtiyaç vardır. Kur'an mesajı da tek yaratıcıyı tanıma, O'na bağlılık duyma ve O'na olan inanç ve bağlılığı davranışlara yansıtma üzerinde odaklanmıştır. Fizik dünyada olup bitenler, insan davranışları ve insanlar arası ilişkiler, ancak bu ana mesajla bağlantısı ölçüsünde zikre değerlidir. Bunun için de, birey ve toplum hayatının değişime açık şekli yönü Kur'an'ın doğrudan ilgi alanına girmez. Hz. Peygamber, Kur'an'ın bu temel mesajının açıklamasını ve şahsında örneklendirmesini yaptığı için, din konusunda Kur'an'a eşdeğer bir işlev üstlenmiştir. Ancak bu işlevsel yakınlık çoğu kez hadisçilerin ve tefsircilerin karşı tez olarak ileri sürdüğü gibi kaynak ve bağlayıcılık gibi açılardan Kur'an-Sünnet bütünlüğü anlamında da değildir. Böyle olunca Kur'an metninin ya da Sünnet'teki bir uygulamanın soyut kelimeler ve felsefe tartışmalarına, hukuk ve siyasetin formel taleplerine, sosyal projelerin inşasına ya da uluslararası ilişkilerin şekillendirilmesine doğrudan kaynak olarak kullanılması, aradaki insan unsurunu, değişkenliği ve yorumun subjektivitesini gölgelediği için yanıltıcı olmaktadır.

Oysa birçok çağdaş ilahiyatçının din söyleminde kullandığı 'tefsir' kavramı, Kur'an'ı okuyan din bilgininin metinle irtibatlandığı ve bu vesileyle muhatabına hatırlatmak istediği rey ve ictihad türü kişisel görüşü değil, ilahi kelamın kolay ulaşılamayan deruni anlamını ve açıklamasını temsil eder. Böyle bir söylem tarzı ile muhatap kitlenin Kitab'ın veya Peygamber sözlerinin gündemdeki her soruna çözüm getirmiş olduğu yönündeki iyimser beklentisi karşılıklı olarak birbirini besler. Onun için de, Kur'an'ın tefsiri ve hadislerin şerhi, ilahiyatçılar arasında öteden beri cazip bir ilgi alanı olagelmıştır. Bu safhada artık tarihten

ve çağdan devralınan geniş bir kültür ve zengin bir beşerî birikim, lafzın harf ve satır aralarına önce sıkıştırılarak sonra da onlardan geri üretilerek dinî gerekliklik, öneri veya onay hâline getirilir. Kullanılan hakîmâne ve mütehakkim üslûp da, muhataba, bu safhada artık kişisel görüş ve tercihin bittiği, Allah ve Resulü'nün hakemliğinin, Kur'an'ın hakemliğinin başladığı, ortaya hiçbir Müslümanın karşı çıkmaması gereken bir sonucun konduğu izlenimini verir. Artık bu yola girildi mi, Kur'an konuşur, pozitif bilimlerden siyaset teorilerine, toplam kaliteden eğitim ilkelerine kadar birçok konuda ona son söz söylenir. Bu söyleme sahip ilahiyatçıyı, "Kur'an İslamı"nı ya da "Kur'an'da saklı İslam gerçeği"ni deşifre ediyor olmanın heyecanı sarar. Kur'an'a yüklediği ve ona söylediği (kendi ifadesiyle Kur'an'ın açıkça ortaya koyduğu) hakikatlere aykırı düşen hadisler dahi mensuh/mevzû sayılma hışmına uğrayabilir. Hatta ayetlere de, lafzı, metinsel ve tarihsel bağlamın kabul edemeyeceği anlamlar vermekte beis görmez olur. Mesela, madem ki günümüzde eşlerden kadın da erkek de boşanma davası açabiliyor, öyleyse "Kur'an'da da, hem kadın, hem erkeğe boşanma hakkı açık biçimde tanınmıştır, ama dini yozlaştırıcılar bir oyunla boşama hakkını erkeğin tekeline vermiştir." Koca dayağını bugün savunmak mümkün olmadığına göre, Kur'an'da geçen 'dövme'ye, 'evden uzaklaştırma', 'yolculuğa gönderme', 'cinsel ilişkide bulunma' gibi sakıncasız bir anlam vermek; hırsızlık suçu için öngörülen 'el kesme' cezasını 'ele çizik atma'ya veya 'engel olma'ya dönüştürmek, Kur'an'ın çokeşliliğe müsaadesini de 'kerhen cevaz' olarak göstermek icap eder.

Çağımızda hadislerin kullanımı ve Sünnet'e yüklenen anlam, "Sünnet inkarcıları"na karşı Sünnet'i koruma ve savunma gayretiyle birleşince ve Hz. Peygamber sevgisi gibi duygusal bir iklime girilince, "Kur'an İslamı" hakkında söylenenlerin, Sünnet alanında da fazlasıyla geçerli olduğu tezi haklılık kazanmakta ve iki tür 'İslam' âdeti birbiriyle yarışır hâle gelmektedir. Bu kervana, akıl yerine kalp, keşf ve ilhamı ön plana çıkararak, zahir ilimlerin sığığını ileri sürüp insanları kaygan bir deruni bilgiye çağırarak ve Kur'an'ın sahili olmayan bir umman olduğunu söyleyerek onu arzu edilen anlamın yüklenebileceği bir kıvama getiren tasavvuf söyleminin de katılımıyla kargaşa iyice büyür.

Günümüzde, "Kur'an'daki İslam", "Kur'an İslamı", "Kur'an'daki Asıl İslam" gibi adlar alan ya da başlığı "Kur'an'da", "Kur'an'a Göre", "Kur'an ve..." gibi ifadeler içeren eserlerin ve paragrafların kahir ekseriyeti, yukarıda dile getirilen söylemin açık örneklerini oluşturur. Hadisçilerin çoğu kez yaptığı da bu tarzın Sünnet alanına uyarlanması mahiyetindedir.

İlahiyatçıların Kur'an merkezli din söylemine dikkatle bakıldığında, farklı eğilimde olup farklı sonuçlara ulaşanların tarz ve üslûp olarak birbirine hayli yakın oldukları ve aynı yöntemi kullandıkları gözden kaçmaz. Çok radikal bir direncin Kur'an'a dayandırılmasıyla modern dünyanın taleplerine uygun düşen bir yorumun yapılması, izlenen yöntemde birleşir; sadece ulaşılan sonuçlar itibarıyla birbirinden ayrılır. Aslında bu yöntem kullanılarak arzu edilen sonuçların üretilmesine sevinenler, aynı yöntemin zıt bir sonucu elde etmede de kullanılabileceğini genelde göz ardı ederler. Hâlbuki İslam dünyasında son yüzyılda ortaya çıkan ve bir kıs-

mı yasadışı ilan edilen çeşitli kuruluş ve cereyanların söylemlerini dikkatle izleyenler, yanlış yöntemin belli bir amaç için kullanımının o yöntemin güçlenmesi ve diğer amaçlar için de kullanımına imkan verilmesi anlamına geldiğini görürler.

Kur'an'ı merkeze alarak ona yukarıda değinilen tarzda yükleme yapan söylem örneklerine göz atıp bunlardan bir derleme yapıldığında "Kur'an'da geçen şirk, yabancılaştırma; İslam da bu yabancılaştırmanın aşılması demektir. Kur'an, her türlü inancı ve hatta inançsızlığı bu dünyada özgürlükler ve hukuk açısından birbirine eşit saymıştır. Kur'an, devletin tarafsızlığı, din ve düşünce özgürlüğü ve egemenliğin halka ait olması gibi ilkeleri 'çok açık biçimde gözler önüne sermiş; ancak, her nedense asırlar önce vazedilen bu ilkeler çoğu kez hayata aktarılmamıştır. Hatta Kur'an daha ilk asırda ihmal edilmeye başlanmıştır. Hz. Peygamber'in bu âlemden ayrılışından sonra Kur'an hiçbir şekilde insan hayatına bütünü ile girmemiştir; belki hiç girmeyecektir. Bugün Kur'an'ın insan hayatına vermek istediği değerlerle, insanın Kur'an hayatına soktuğu değerler arasında çok korkunç uçurumlar vardır. Oysa Kur'an, insanın bütün hayat alanlarına ait hükümler, kendine has bir iktisadi düzen getirmiştir. Aslında dikkatle bakılırsa, Kur'an, hukuk devletinden kuvvetler ayrılığına, demokrasiden insan hakları ve konut dokunulmazlığına kadar birçok çağdaş değerini üzerine oturduğu omurgayı oluşturur. Daha doğrusu, itikadi meseleler dahil her şeyin Kur'an'a göre yeniden yapılması lazımdır." şeklinde ifadeler ve bu yargılar üzerine bina edilen yüklemeler karşımıza çıkar.

Aynı söylem, Kur'an-fizik âlem ilişkisi alanına aktarıldığında, "Kur'an'da dünyanın yuvarlaklığı, çekim kanunu, fezanın fethi, izafiyet teorisi, denizlerdeki iç ve yüzey dalgaları, elektrik, atom dahil modern bilimlerin neredeyse her keşfinin ipuçları vardır. Hatta müspet ilimlerin her dalında büyük çapta otoriteler yetiştirip, Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar inceletip onun insanlığın her sahasına ışık tutan ilahi bir kitap olduğunu ortaya koymak Müslümanların en büyük görevlerinden birisi olmalıdır." denebilecektir.

Dönemin yükselen yeni kavram ve anlayışları da bu söylemden nasibini alır. Onun için de, "Kur'an'da geçen 'takvâ' kavramı kalite demek olup, 'Allah katında en değerli olan' (49. Hucurât, 13) da, en kaliteli olan kişidir. 'Ahiret yurdunu düşünmek'ten (38. Sâd, 46) kasıt da, uzun vadeli fikirler üretmek anlamına gelmekte ve Allah kaliteli insan kavramının kapsamına veya dinamiklerinin başına uzun vadeli düşüncüyü koymaktadır. İnsandaki sadakat duygusu, vatan sevgisi, milliyetçilik ve aşırı bağlılık türü özellikler, onun yapışkan çamurdan yaratılmış olmasının onun iç âleminde oluşturduğu bir psikolojik yapıdır." tarzında ilginç buluşlar Kur'an zeminine taşınır.

Totaliter Üslûp

Dini anlamada bireye alan bırakılmayıp, onun önüne dayatmacı bir üslûpla bir paket program konması, hâlihazır ilahiyatçılar arasında yaygın olan din söyleminin önemli bir başka problemidir.

İslam dininin ana kaynağı Kur'an, Hz. Peygamber'in açıklamaları ve fiilî örnekliliği ve bu iki kaynak etrafında oluşan gelenek, üçü birden İslam dininin ne

olduğu ve ana mesajı hakkında belirgin bir tablo çizdiğinden ve bir çerçeve oluşturduğundan, bireye alan bırakmak, dini anlamada bir kargaşaya ve sonu gelmez bir belirsizliğe yol açmayacaktır. Zaten klasik doktrindeki 'icmâ-ı ümmet' telakkisi ve icmân en öncelikli ve kuvvetli delil sayılması geçmişte de böyle bir belirsizliğin yaşanmadığını gösterir. Diğer bir anlatımla, icmâ, özgür bireysel bakışların kesişme noktasını ve örtüşme alanını temsil eder. Bu açıdan icmâ, dinin ana gövdesini tanıttı ve Müslüman profilini çizici bir işleve sahiptir. Bunun ötesinde bireysel bakış ve ictihad alanı kalır ki, eski dönemlerde bu *re'y*, *ka'vî* ve *mezhep* kelimeleriyle ifade edilirdi.

İslam dininin, hem dinin kıyamete kadar korunacağına teminat vermesi, hem de dini anlama ve temsilde 'ruhban' (din adamları) sınıfını kaldırıp bireyi doğrudan muhatap alan bir tebliğde bulunması, icmâ adını alan ve kendiliğinden oluşmuş ortak kabuller ile dini anlama ve yaşamada bireysel alan arasında iyi bir denge kurmuş olmasının göstergesi sayılmalıdır.

Günümüzde çeşitli kişi ve grupların İslam tasavvurunda çevre, gelenek ve eğitim farklılığından sempati, kırgınlık, menfaat ve ümit gibi subjektif karakterli çeşitli amillere kadar bir dizi farklı etkinin devrede olduğu ve bunun da gayet tabii bir durum olduğu göz önüne alınırsa, bunlardan sadece birinin model alınıp diğerlerinin teorik imkansızlığının vurgulanması doğru olmaz. Çünkü bu, karşı görüşlerin de kendini bu şekilde tanıtmaya veya sunulanları aynı gerekçeyle reddetmesine kapı aralar. Aslında, ulaşılan sonuçların her biri neticede bireysel birer tercih olmakla birlikte, aksi izlenim verilmeye ve bu yolla farklı görüşlerin önü tıkanmaya çalışılır. Sonuçta da, "tavizsiz din savunmacılığı" adı altında karşılıklı sert üslûplar egemen olacağından, diyalog ortamı ortadan kalkar. Hâlbuki fikirler hür tartışma ortamında serpilip gelişeceğinden, bu durum dinî tefekkür hayatını da olumsuz yönde etkileyecektir. Söylemde izlenen totaliter ve tek gerçekçi üslûp, dindar bireye özel hayattaki pratik bir çözüm sunduğu için, sorunsuz gibi görünse de, reel dünyada dindarlık, intisap ve ittibâa dayandığından, istismara ve yönlendirmeye fevkalade açık bir konudur.

Günümüzde bilimsel dinî söylemin sivilleşmeye ve öznelleşmeye daha çok ihtiyacı vardır. İlahiyatçıların sivil ve öznel üslûbu, İslam öğretisinin tabiatına uygun olduğu gibi, çağımızda toplumsal barışı kurma ve koruma, ayrıca çeşitli çevrelerin din anlayış ve söylemini tamir etme açısından da önemli bir katkı niteliğindedir. İslam dininin önceki semavi dinlerle olan belki de en önemli farkı, kurumsal din yerine, bireyin merkezde olduğu, bireyin hür seçim ve davranışlarıyla oluşan ve böylece sosyalleşen bir din anlayışını getirmiş olmasıdır. Geçmiş zamanlarda siyaset biçimine ve toplum yapısına bağlı olarak 'adam etmeci' ve 'yola getirmeci' bir üslûpta geliştirilen ve toplumsal projelerin önemli bir aracı kılınan dinî söylemin günümüzde sivilleşmesi, öznelleşmesi, kişisel erdemlerden hareketle sosyal ahlaki inşâya yönelmesi ve yukarıda zikredilen işlevleride bu işlevleri yerine getirmek için oluşturulmuş kurum ve organlara terk etmesi gerekmektedir. Bu gereklilik vakta olarak kendini zorla kabul ettirecek bir güce ulaştığı gibi, teorik bir zemine de sahiptir. Esasen klasik dinî

literatürde İslam ahlakı, İslam hukuku, İslam iktisadı gibi kamu alanını ilgilendiren öğretiler de tarihsel tecrübeyi yansıtan, sivil ve öznel niteliği ağır basan yorum ve görüşlerin sistematik ifadesinden ibarettir.

Sözgelimi, "İslam'ın gerek kendi mensuplarına gerekse diğer din mensuplarına geniş bir din ve vicdan özgürlüğü tanıdığı ve sadece kamu düzeninin gereği gördüğü belirli sınırlamalar getirdiği" yargısıyla başlayan söylem veya "İslam'ın insan ve kadın hakları konusunda çok ileri düzenlemeler getirdiği ve sadece son ilahî din olmasının gereği bazı ayırımlar yaptığı" söylemi ilk bakışta olumlu gibi görünse de, daha dikkatli bakıldığında totaliter ve baskıcı bir uygulamaya kapı aralama olarak da görülebilir. Zira dinin neye izin verip neye vermediğini belirlemede subjektif değerlendirmeler devreye girebileceğinden, konu din yorumcusunun lütfkâr müsaadelerine havale edilmiş olmaktadır. Hâlbuki bu konuda söylem sahibine ait kesin ifadeler, kişisel güvence ve taahhütten öte bir anlam taşımazlar.

Elbette ki, sivil ve öznel dinî söylem; yöntemsizlik veya din konusunda bilgiye ve kaynağa dayanmadan dilediğini söyleyebilme imkanı demek değildir. Kişilerin fiilen böyle bir özgürlüğü bulunsa da, din bilimleri çerçevesinde kalmak söz konusu olduğunda, bunun belli bir yöntem ve ilkesinin olmasının gerekliliği kaçınılmazdır. Nitekim dinî bildirim dayalı olarak metodolojik bir yaklaşımla cevap aranması gereken ve dinin doğrudan ilgi alanına giren konuları, hoşgörü, sevgi, barış, iyilikte yarışmak, kolaylığı sağlamak, akla dayanmak gibi genel nitelikli gerekçelere dayanarak ve kaygan bir zemin üzerinde çözüme kavuşturmaya çalışan bir yaklaşım, olanca popüleritesine ve sevecenliğine rağmen, güven verici olmaktan uzaktır. Bu tarz bir söylemin, konuları subjektif bakışlara mahkum eden bir belirsizlik içermesi ve her türlü sonucu elde etmeye elverişli durması, taşıdığı belki de en büyük sakıncadır. Üzülerek belirtmek gerekirse, böyle bir yaklaşım, ilahiyatçı söylemin bir diğer açmazı olarak gittikçe ön plana çıkmaktadır.

Kuşatıcı Din Anlayışı

"Dinin etrafımızda olup biten her hâdiseye bir çözüm getirdiği, hayatın tek ve kuşatıcı gerçeği olduğu, iyi anlaşıldığında ve yorumlandığında siyasetten ekonomiye ve uluslararası ilişkilere kadar hayatın değişik alanlarına ait kapsamlı projelerinin bulunduğu görüleceği" şeklinde özetlenebilecek kuşatıcı din anlayışı da, ilahiyatçıların din söyleminin bir diğer ciddi problemidir. Aslında "kuşatıcı ve her sorunu çözücü din" anlayışı, din hizmetleri ve tarikat geleneği başta olmak üzere, dinî söylemin öteden beri içerdiği genel bir sorundur. Bu konudaki görüş farklılıkları, din anlayışı ve dini anlamada yöntemle alakalı olduğundan, giderilebilir de değildir. Sözgelimi, cami cemaatinin, her sorunun kapsamlı cevabını din adamından beklemesi ya da din adamlarının halkı böyle bir beklenti içine sokmuş olması, zaman zaman da dış yönlendirmeler ve talepler, hutbe ve vaazların üslubunu gevşetmiş, ilgi alanını da hayli genişletmiştir. İlahiyatçıların hâlihazırda böyle bir din söylemine sahip olmaları, önceki dönemlerde din hizmetleriyle daha yakın temas içinde bulunmalarıyla da

bağlantılı bir husustur. Bu tarz söylem 'gerçek İslam' vurgusuyla ve totaliter üslûpla birleştiğinde sorun daha da büyümüş olmaktadır.

Bugünlere gelindiğinde, kuşatıcı din anlayışının ilahiyatçıların din söyleminde giderek ağırlığını yitirdiğini de olumlu bir gelişme olarak zikretmek gerekir. İlahiyatçıları bu ihtiyatlı tavra, biraz da, bu tür söylemi özellikle siyaset ve ticarete sıkça kullanarak ondan acımasız biçimde yararlanan açık gözlerin yol açtığı tahribatı yakından görmeleri ve kendilerini bu vebalden uzak tutmak istemeleri sevk etmiş olmalıdır.

Günümüzde temelde insan kaynakları noktasında düğümlenen, daha çok da dinî ve ahlaki değerlerin terk edilmesi veya ikinci plana itilmesi sebebiyle fevkalade maddileşen beşerî ilişkilerden ve dünya görüşünden kaynaklanan bir dizi sıkıntıyla karşı karşıya olunduğu açıktır. Dindar kesimlerin de bu sıkıntıları aşmayı ve kendilerini daha mutlu edecek bir düzen ve ilişkiler yumağı içinde olmayı arzu etmelerinden tabii bir şey olamaz. Ancak, bu süreçte din tasavvurunun dış dünyaya ait bütün iyileştirmeleri kuşatacak kadar genişletilmesi ve ona hayatın değişik alanlarına ait bütün 'iyi'leri taşıyacak bir misyon verilmesi, bunun sonucu olarak da, dinin, siyaset ve hukuk düzenlerinin ve diğer sosyal projelerin doğrudan kaynağı kılınması doğru olmaz. Proje sahiplerinin ya da mevcuda karşı direnç gösteren kesimlerin dinden destek almak istemesi masum bir dindarlık refleksi olarak görülüp mazur karşılanabilirse de, ilahiyatçının bu tür bir söylemi benimsemesi savunulamaz. Üstelik, bu, ilahiyatçıyı alanı dışında konuşmaya, bir birey olarak yetkinliğe sahip olduğu sürece daima sivil bir söz hakkının bulunduğu konularda bilim adamı kimliğiyle dinî söylem üretmeye sevk edeceğinden, neticede kişilik yıpranmasına ve otorite kaybına yol açacaktır. İlahiyatçıların siyasetçi ve günlük gazetelerde köşe yazarı olmasının taşıdığı sakıncalar da daha çok bu noktalarda ortaya çıkarmaktadır.

Din, bir yönüyle, fizik dünyanın metafizik arka planını tanıtmayı, hayata, hayatın başlangıcına ve sonuna külli açıklama getirmesi ve beşerî ilişkilere bu çizgide bir kıvam önermesi yönüyle insanoğlunu aydınlatıcı bir gerçek ise de, hayatımızın diğer yönlerine ilişkin başka gerçekler de vardır. Böyle olunca, arada işbölümüne razı olmak, dinin beşerî inisiyatife bıraktığı alanları görmek ve hâdiselerin dinle ilişkisini kurarken ayar ve yön belirlemesi yapmak gerekir. Böyle bir öneriye sekülerleşme tabiri ile çok kategorik bir eleştiri getirmek de, fikrî tartışmayı dogmatik bir polemige kurban edeceği için anlamsızdır.

Dinle bilim arasındaki alan ayırımının pozitif bilimlerin alanına giren konularda daha sağlıklı yapıldığı, önceleri dinle irtibatlandırılan birçok konunun giderek ilahiyatçı din söyleminin ilgi alanının dışında kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte, mesela çok genellemeci bir yaklaşımla, başta İslamiyet olmak üzere bütün semavi dinlerin evrim teorisini reddettiğinin belirtilip dine göre Darwinizmin küfür ve inkarcılık olduğunun ileri sürülmesinin yerini giderek reen-karnasyon, evren ve astro-fizik, klonlama ve plastik cerrahi gibi çeşitli konularda daha ihtiyatlı bir söyleme terk ettiği görülmektedir.

Sosyal bilimlerin alanlarının dinle ilişkilendirilmesi daha problemlidir. Mesela, dinle hukukun hangi düzlemde ilişki içinde olduğu tartışması, burada, bütün teorik sıklığına rağmen, fevkalade belirleyici bir role sahiptir. Kur'an ve Sünnet'i yasamanın, hatta hukukun doğrudan kaynağı saymak yerine, onları hukuki faaliyetlerin sağlıklı biçimde oluşmasına imkan hazırlayan bir zemini kuran temel yapı taşları, toplumsal sağduyunun ve kimliğin birincil belirleyicileri olarak görüp, hukuku da akılcı ve gerçekçi bir bireysel çaba, eskilerin deyimleriyle, rey olarak nitelendirmek mümkün görünmektedir. Bunun için de, şirketler hukuku ya da ekonomik kriz gibi ticaret hukukunun veya ekonomi-politiğin karmaşık konularına İslam'ın genel ilkelerine atıfla çözüm getirmeye kalkışmak, iş hukuna ahlaki ve insani boyuttan öte teknik bir katkı sağlamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Esasen Kur'an, Sünnet, gelenek, fıkıh kültürü, içinde yaşadığımız toplumun bize yükledikleri, dış dünyadan algıladıklarımız, bütün bunların hepsi, bireyi, onun zihniyetini ve bakış açısını oluşturan unsurlardır.

Dine dayalı dünya düzeni talebi, hem dinin tabiatına, hem de tarihsel tecrübeye aykırıdır. 'Gerçek din' tasavvurunun bizatihi yanlıcılığı kadar, böyle bir tasavvura dayalı dünya düzeni projeleri ve siyaset de yanlış olur. İslam dini son ve evrensel din olmasının gereği olarak, bütün toplum yapılarını, devlet ve yönetim biçimlerini kucaklayan ve onlar içinde hayat bulma potansiyelini taşıyan bir anlatıma sahiptir. Bunun için, toplumların yönetim biçimleri, devlet ve toplum yapıları dinin doğrudan ilgi alanı olmamıştır. Müslümanların tarihsel tecrübesinde de din, devleti kuran ve şekillendiren ana öğe olmamış, belki dinin verdiği inanma gücü, zihniyet ve siyaset ahlaki, dönemin diğer toplumlarına nispetle Müslümanlara bazı ayrıcalıklar ve olumlu özellikler kazandırmıştır.

Hukuk ve siyaset, şekil ve yapı olarak, vahyin ve dinin değil, aklın ve bireysel tercihlerden oluşan toplumsal iradenin ürünüdür. İslam ile demokrasiyi birbirine destekleyen iki ayrı olgu olarak görmek; buna bağlı olarak, mutlakiyete ve saltanata din adına değil, özgürlük tutkunu bir birey olarak karşı çıkmak gerekir. Bunun için de, çağdaş dünyanın demokratik ve özgürlükçü hedeflerinin, Müslüman toplumların tarihsel tecrübesiyle yer yer çatışsa da, İslam'ın özü ve ilkeleriyle çelişmediği söylenebilir. Ancak, bunu İslam'ın birebir gereği olarak göstermek veya geçmiş dönemlerin farklı uygulama biçimlerini tümüyle İslam dışı ve İslam'dan sapma olarak nitelemek gereksizdir. Böyle olunca, günümüzde Müslümanların demokrasi, temel hak ve özgürlükler, insan hakları, çevre bilinci gibi konularda insanlığın genel kabullerine karşı alternatif söylemler ve tepkiler geliştiren değil, olup biteni ve insanlık serüvenini bir bütün hâlinde anlamaya çalışan, bu esnada da, bütün güzellik ve iyiliklere kucak açan çizgide bir tavır sergilemesi gerekmektedir.

Demokratik hukuk toplumlarında, insanlar arası ilişkilerin şekli ve yapısını, toplumsal sağduyu ve bilincin devrede olduğu bir prosedür içinde belirlenir; prosedürel meşruiyete dayalı gelişmeler sosyal gerçeklik olarak değer taşır. Ancak, bu gerçeklik, bireylerin fikri katkılarının gücüyle ve oluşturacakları güç odaklarıyla bağlantılı olarak, değişime açık bir fenomendir. Bu alanda din kaynaklı bir meşruiyet iddiası, bireyin tercihi açısından teorik ve mutlak bir hakikati belirtse de,

anılan değişimi iyiye yönlendirebilmesi oranında pratik değer taşır. Böyle olunca, inanılan dinî hakikatler, üzerinde toplumsal uzlaşımın olduğu süreci yok sayıcı hatta zayıflatıcı değil, belki onu varsayarak iyileştirici ve aydınlatıcı bir rol üstlenmelidir. Dinî metinler ve bildirim, çağımız Müslüman toplumlarında kanunların doğrudan kaynağı değil, sağduyunun ve kamuoyunun sağlam biçimde oluşmasının arka planı olarak görülmesi, formel yönüyle hukukun ve siyasetin oluşumunun da pozitif hukuku üreten kurum ve prosedürlere bırakılması, ilk bakışta dini ikinci plana ittiği için dindarları rahatsız eden bir öneri gibi durmakla birlikte, gerek farklı kesimler arasında uzlaşma alanı açması, gerekse dini kısır çekişmelerin yıpratıcı etkisinden koruması yönüyle daha kalıcı bir çözüm olarak da görülebilir.

Çağımızda Müslüman toplumların dünyanın genel gidişatına ve değerlerine duyarsız kalıp içine kapanması ve geçmişten devraldıkları telakki ve kurumlarla yetinmesi mümkün olmadığından, dini Batılılaşmanın ve uluslararası diyalogun antitezi olarak göstermek de doğru olmaz. Din ekseninde iç siyaset dine zarar verdiği, dinî değerleri yıprattığı, başlangıçta dindarları mutlu eder görünse de, sonuçta dindarları rencide ettiği gibi, dış siyaset de öyledir. Müslüman devletlerle tarihsel tecrübe ve ülke insanları arası manevi bağlar sebebiyle daha sıcak bir ilişki kurulması mümkün ise de, uluslararası ilişkiler, temelde ülke çıkarı ve uluslararası anlaşmalar zeminine oturur. Dâru'l-harb ve cihad, cizye ve harac anlayışları, Müslüman-zimmi ayırımı, ulus-devlet öncesi geçmiş dönemlerin devletler arası ilişki biçimleri ve azınlık hukuku olarak anlam taşısa da, devlet yapısının ve uluslararası ilişkilerin din temeline oturmadığı modern dönemde etkili unsurlar olarak savunulamazlar.

Sonuç

Sonuç olarak, ilahiyatçıların din söylemini değişik açılardan irdelemek ve kişisel izlenim niteliğinde birtakım tespitlerde bulunmak, hatta sorunun özünde geçmişle şimdi arasında işlek bir köprü kurmayı hedefleyen bir yöntemin bulunmamasını, yani yöntemsizliği görmek mümkündür. Ancak, bilimsel geleneğin henüz yerleşmemiş olması sonucunda ortaya çıkan dalgalanma ve dağınıklık, sadece bu alana ait bir sorun olmadığı gibi, bunun tehlikeli bir gidişat olarak görülmesine de gerek yoktur. Çünkü farklı üslup ve içeriklere sahip din söylemlerinin tek bir çizgide toplanmasının imkansızlığı ve yanlışlığı ne kadar açıksa, ifade özgürlüğü ve eleştiri kapılarının tamamen açılıp her alanın tabii gelişimine imkan tanınması ve giderek kendi kendini tamir etmesine, bilimsel yöntemin yerleşip ayıklamaların bu süreçte kendiliğinden gerçekleşmesine fırsat verilmesi de o derece önemlidir.

Din söylemindeki olumsuzlukların yan alanlara hızla yayılmakta, istismarlara yol açmakta ve toplumun değişik katmanlarında derin izler bırakmakta olduğu, bu durumun da ilahiyat alanında bilimsel geleneğin yerleşmesi için gerekli olan sabrın gösterilmesine engel teşkil ettiği doğru bir tespittir. Ancak, yine de yapılması gereken, din anlayış ve anlatımını haricî müdahale ve teşviklerle yönlendirmenin sonuçta geri tepebilecek yanlış bir yöntem olduğunun bilincine vararak, kendi insanımıza güvenmek ve bilimsel özgürlüğün, sonunda sağlıklı ürünler vereceğine inanmak olmalıdır.